

השלמות לתשובות הרשב"א

שמחה עמנואל

א. פתיחה

אלפי תשובות השיב הרשב"א, והן נדפסו במשך מאות שנים, למן סוף המאה החמש עשרה ואילך, בשורה ארוכה של כרכים. בסוף המאה העשרים עדיין נותרו בכתבי יד מאות תשובות של הרשב"א שטרם נדפסו, ולפיכך נטל "מכון ירושלים" על שכמו לפני כעשור לאסוף את התשובות הללו ולהדירן. במסגרת זו נדפסו כ-380 תשובות חדשות, שהתגלו בשורה ארוכה של כתבי יד.¹ עם זאת עדיין לא הגענו למיצוי תשובותיו של רבנו, ועשרות תשובות שלו טמונות עדיין בכתבי יד. עליהן יש להוסיף עוד תשובות לא מעטות שלו שצוטטו על ידי חכמים שונים והן אינן מצויות לא בקבצים הנדפסים של תשובות הרשב"א ולא באלו שבכתבי יד, ואף אותן יש לקבץ למקום אחד.

בדברים שלהלן יש ניסיון ראשוני להשלים את החסר בתשובות הרשב"א הנדפסות. בחרתי להביא כאן שלוש תשובות של הרשב"א שקשורות בתשובות אחרות שלו, שכבר נדפסו. אני מקווה להשלים בעתיד את פרסומן של שאר התשובות שטרם נדפסו.

ב. תשובה לר' דן האשכנזי

דמותו של ר' דן האשכנזי משכה את תשומת לב החוקרים מזה זמן רב, ולפני כשלושים שנה הקדיש לו מורי פרופ' ישראל תא-שמע מאמר מיוחד.² ר' דן הוא חכם אשכנזי שהיגר לספרד בסוף שנות השמונים של המאה השלוש עשרה והתיישב בסרגוסה, ולאחר מכן בטולדו. בשנות מגוריו בספרד התכתב ר' דן עם הרשב"א ועם הריטב"א, ונודע בדעותיו ההלכתיות החריגות, שהכעיסו לעתים את הרשב"א.

* פרק מתוך מחקר על תשובות הרשב"א בדפוס ובכתבי יד, שנכתב במסגרת הקתדרה לקודיקולוגיה ופליאוגרפיה על שם ולדוויג יסלזון באוניברסיטה העברית בירושלים. תודתי לר' יעקב פוקס ולעשהאל שמלצר, שסייעו בידי לבדוק באופן שיטתי את כתבי היד של תשובות הרשב"א.

1 שאלות ותשובות הרשב"א: החדשות - מכתב יד, מהדורת א' זלזניק וא' אייזנבאך, ירושלים תשס"ה. ההפניות להלן לכרכים האחרים של תשובות הרשב"א תהיינה לפי מהדורת זלזניק ואייזנבאך, ירושלים תשנ"ז-תשס"א.

2 'תא-שמע', 'רבינו דן מגלות אשכנז אשר בספרד', בתוך 'דן וי' הקר (עורכים), מחקרים בקבלה, בפילוסופיה יהודית ובספרות המוסר וההגות, מוגשים לישעיה תשבי במלאת לו שבעים וחמש שנים, ירושלים תשמ"ו, עמ' 385-394 (= 'מ תא-שמע, כנסת מחקרים: עיונים בספרות הרבנית בימי הביניים, ב: ספרד, ירושלים תשס"ד, עמ' 157-166). וראה גם תשובות הרשב"א החדשות (לעיל הערה 1), סי' רכא.

סדרה של תשובות שכתב הרשב"א לר' דן מצויה בקובץ תשובות הרשב"א שבכ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 499, קובץ ב, סי' קלד-קלט, וזה פירוט:

1. סימנים קלד-קלז מכילים קבוצה ראשונה של תשובות שכתב הרשב"א לר' דן, והן מקבילות לנדפס בשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' אלף רכט - אלף רלב. הכותרת בראש קבוצת הסימנים הזו שבכתב היד, וכן גם בנדפס, היא "לרב ר' דן האשכנזי".³
2. סימן קלח, שנכתב בראשו "טוליטולה, לרב הנזכר", מקביל לנדפס בשו"ת הרשב"א, ח"ג, סי' שסח. (הכותרת בנדפס היא "טוליטולא" בלבד, ואי אפשר להכיר מהנוסח הנדפס שתשובה זו נשלחה לר' דן).⁴
3. ר' דן חזר והגיב על דבריו של הרשב"א שבסעיף 1 (אך דבריו לא הגיעו לידינו במקורם), וסימן קלט בכתב היד מכיל את תגובתו הארוכה של הרשב"א לדבריו של ר' דן.⁵ תגובתו של הרשב"א נדפסה בשו"ת הרשב"א, ח"ג, סי' שסט-שעב, אך נשמטה שם תשובה אחת הנדפסת כאן, שמקומה בין סי' שע לסי' שעא. הכותרת בדפוס היא "עוד שאלת", וכבר העירו המדפיסים שתשובה זו מוסבת על הדברים שבשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' אלף רלב, שאותם כתב הרשב"א לר' דן (לעיל סעיף 1). ואכן, כך מפורש בכותרת שבכ"י קימברידג': "עוד לרב הנזכר".

התשובה הנדפסת כאן, שכאמור היא חלק מתגובתו של הרשב"א לכמה מהשגותיו של ר' דן, מצויה בכ"י קימברידג' 499, דפים 199-200, אמצע סי' קלט. הדיון בתשובה זו הוא על אודות מה שכתב הרשב"א בתשובתו לר' דן שנדפסה בשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' אלף רלא. כמו שעשה הרשב"א בתשובות אחרות שכתב לר' דן, אף כאן הוא גוער בו בחריפות על חידושי:

עוד כתב הקונדריס⁶ זה לשונו. ומה שכתבת⁷ על מה שחדשתי בריש פרק אלו נערות⁸ דהא בתולה שנבעלה לכשר לה פחותה מבת שלש, אע"פ שחזרו

3 כ"י קימברידג', דפים 192-195. על כ"י קימברידג' ראה ש' עמנואל, "כתבי היד של תשובות הרשב"א שבידי חכמי המאות החמש עשרה-התשע עשרה", *JSIJ – Jewish Studies, an Internet Journal*, 13 (2015) (<http://www.biu.ac.il/JS/JSIJ/13-2015/Emanuel.pdf>), עמ' 11-13.

4 כ"י קימברידג', דף 195ג-ד.

5 כ"י קימברידג', דפים 195-201.

6 כלומר ר' דן בקונטרס שכתב. המבנה של התשובה שלפנינו מסורבל קמעא: הרשב"א מצטט כאן את דבריו של ר' דן, שציטט את דברי הרשב"א הראשונים (ראה להלן הערה 7), שדן בחידושו של ר' דן ("מה שחדשתי בריש פרק אלו נערות") והגיב עליהם (ראה להלן הערה 10), ואת תגובתו של ר' דן לתשובת הרשב"א הראשונה (ראה להלן הערה 13); רק לאחר מכן מתחיל הרשב"א לכתוב את תגובתו (ראה להלן הערה 21).

7 כלומר הרשב"א, בדבריו שבשו"ת הרשב"א, ח"א, תחילת סי' אלף רלא, עמ' תקנח.

8 ראה כתובות ל ע"א: "איכא בינייהו בעולה לכהן גדול".

בתולותיה, לכי גדלה עד נערותיה דאסורה לכהן גדול, דלא כפירוש רבנו שלמה ז"ל וכל הגאונים ז"ל שהם מקילין לכנסה לכהן גדול,⁹ ואני מחמיר מתוך קושיות שהקשיתי על פי' רבנו שלמה ז"ל. גברא¹⁰ חזינא תיובתא לא חזינא, חדא דר' שמעון דהתם¹¹ לאו הינו ר' שמעון בן מנסיא אלא ר' שמעון בן יוחאי, דהיינו ר' שמעון סתם הנזכר בגמרא כדאמר¹² ר' שמעון סבר לה כאבוה דאמ' דבר שאין מתכוין מותר, דהיינו ר' שמעון בן יוחאי דהוא ניהו אבוה דר' אלעזר.

תשובה.¹³ אי לאו דמר גברא רבה הוה אמינא כי ניים מר אמרה להאי שמעתא,¹⁴ תא אחוי לך גברא ותיובתא דהכי ק"ל דעל כרחין התם ר' שמעון דאלו נערות¹⁵ סבר לה כר' אלעזר בר זוגיה דר' שמעון דמכשר בבוגרת ואסרי בבעולה שלא כדרכה,¹⁶ ומדר' שמעון בן מנסיא על כרחין סבר (דר') [כר'] אלעזר דאסר בעולה שלא כדרכה לכהן גדול הכא כאשר הוכיח שם ר"י ז"ל, א"כ על כרחין סבר נמי כר' אלעזר דזונה הויה, דהא בהא תליא כדפרישית בכתבי הראשון דפריך התם¹⁷ מה נפשך אי בעולה הויה זונה נמי הויה. וקושיית הקונדרס שהקשה לר' שמעון בן מנסיא בריש אלו נערות¹⁸ היא קושיית הספר לרב פרק הבא על יבמתו,¹⁹ ומדלא שאני²⁰ התם תלמודא דרב סבר כר' אלעזר בחדא ופליג עליה בחדא, ש"מ דלאו שינויא הוא כדפרישית אלא דדחיק התם לאוקומה בממאנת, והא גברא והא תיובא, ע"כ לשונך.

9 אינני יודע היכן כתב רש"י שכוהן גדול יכול לישא נערה שנבעלה לפני גיל שלוש, ואף לא מצאתי דיונים בשאלה זו אצל הראשונים, מלבד הרשב"א ור' דן. והשווה ר' יוסף באב"ד, מנחת חינוך (בתוך ספר החינוך, ירושלים תשמ"ח-תשנ"א), ב, מצוה רעב, עמ' שלו.

10 מכאן ועד סוף הפסקה ציטוט מילולי של דברי הרשב"א בתחילת תשובתו, שם.

11 יבמות נט ע"א: "ורבי אלעזר ורבי שמעון סברי בתולה - בתולה שלימה משמע, בתוליה - ואפי' מקצת בתולים, בבתוליה - עד שיהיו כל בתוליה קיימין, בין בכדרכה בין שלא כדרכה".

12 סוכה לג ע"ב.

13 מכאן ואילך תגובתו של ר' דן לתשובת הרשב"א. מקצת דבריו של ר' דן בנושא הנידון כאן הובאו גם על ידי ר' מנחם המאירי, בית הבחירה, כתובות, ל ע"א (מהדורת א' סופר, ירושלים תש"ז, עמ' 139), בשם "ומקצת חכמי צרפת שבדורנו" (צרפת בפי המאירי ובפי חכמים נוספים היא גם גרמניה; ראה ש' עמנואל, "ואיש על מקומו מבואר שמו: לתולדותיו של ר' ברוך בר יצחק", תרביץ סט [תש"ס], עמ' 431 הערה 36).

14 הלשון על פי שבת ג ע"ב "דאי לאו דרבי גברא רבה הוא" ויבמות כד ע"ב (ובמקבילות) "אמר רב ששת אמינא כי ניים ושכיב רב אמר להאי שמעתא".

15 כתובות כט ע"ב.

16 ראה לעיל הערה 11.

17 יבמות נט ע"ב.

18 רש"י כתובות ל ע"א, ד"ה בעולה.

19 יבמות שם.

20 שני, תירץ.

ועוד²¹ דברים נוספים אשר אין ראוי לכתבם מפני שיצא בהם רוחך בלא משקל,²² ואינך חושש למוסרך אם מעט נתקלקל, ואני סבור הייתי לקחת ממך בשורה, שאמרתי לך דברים כשורה, ואתה מואס האמת וזורק על האומרו מרה, וקיימת כמאן דלית ליה ברירה.²³ ועוד אחרת, שאינה לך תפארת, והצנועים מושכים את ידיהם²⁴ ואתה כותב תא ואחוי לך גברא והא גברא, ואיני רואה בכל מה שכתבת והעלית עצמך תועלת ועזרה, ואפי' כחוט הסרבל ואפי' כחוט השערה. ואנא גברא דחלים ומפשר ואומר חלמא טבא חזאי חלמא טבאי חזאי²⁵ חזינא, וגברא דמשתבח בנפשיה ואמ' קבא מרקד אגמלא הוינא.²⁶ הנה חלמת חלום, כי מתחלה כשכתבת דר' שמעון בן מנסיא סבר לה כר' אלעזר בפרק הבא על יבמתו, לאו משום ר' שמעון בן יוחאי דסבירא ליה התם בפרק הבא על יבמתו אמרת, אלא כר' אלעזר בר זוגיה דר' שמעון, ואלו דברים מגונבים הבאי' במחתרת,²⁷ שא"כ לא היה לך לומר דר' שמעון בן מנסיא סבר לה כר' אלעזר בפרק הבא על יבמתו, דהא לא אשכחן ליה לר' שמעון בן מנסיא בפרק הבא על יבמתו דסבירא ליה כר' אלעזר. ואם עלה זה בדעתך, היה לך לומר כר' אלעזר דאמר בפרק הבא על יבמתו. ואם אתה אינך מקפיד על לשונך, אין אנו אחראין לך ואין אנו יכולין להתנבא ולומר שאינך בקי בלשון. ועוד דא"כ למה לך למימר דר' שמעון בן מנסיא סבר לה כר' אלעזר בר זוגיה דר' שמעון, ומה לנו לר' שמעון בר זוגיה כאן, וכי לא היינו מכירים ר' אלעזר אלא א"כ באת להודיענו מי הוא ועתה ידענו אותו כשתתאר אותו כבר זוגיה דר' שמעון. וכי אי אתה נותן אל לבך שאין אלו אלא דברי שחוק, וכל השומע יצחק לך.²⁸

ומ"מ אכתי תיובתא וקשיא למה שאתה מגבב הדברים ואפי' גברא לא חזינא,²⁹ ואין דבריך אלא מן המתמיהין. אמרת ומדסבר ליה כר' אלעזר דנבעלה שלא כדרכה פסולה לכהונה על כרחין אית ליה דהויא זונה וכר' אלעזר דהא

21 מכאן ואילך תגובתו של הרשב"א.

22 על פי ירושלמי ברכות ט, ב (דף יג ע"ד; מהדורת האקדמיה, עמ' 70), "בג' מקומות יצא הרוח שלא במשקל וביקש להחריב את העולם כולו".

23 על פי גיטין כה ע"א, "תולה בדעת עצמו לית ליה ברירה".

24 על פי חולין קלג ע"א.

25 על פי ברכות נה ע"ב.

26 על פי יבמות מה ע"א, "אמרי אינשי גמלא במדי אקבא רקדא, הא קבא והא גמלא והא מדי ולא רקדא".

27 על פי שמות כב, א.

28 על פי בראשית כא, ו.

29 משחק מילים בתגובה לדבריו של ר' דן (לעיל) "גברא חזינא תיובתא לא חזינא".

בהא תליא, אלו דברייך. גזרת מדעתך די לא בידין³⁰ דכיון דאית ליה כר' אלעזר בהא, על כרחין אית ליה באידך כותיה דזונה נמי הויא. והיכן מצאת זה ומי הגיד לך ושמעת שאתה בא בכחך זה להקשות על רבנו שלמה ז"ל. ועוד שאם עלה בלבך זה, מה לך ולר' אלעזר דדייק מדר' שמעון בן מנסיא גופיה, דעל כרחין לפי רבנו שלמה ז"ל ר' שמעון בן מנסיא נבעלה שלא כדרכה פוסל לכהן גדול משום בעולה, ודוק מינה דכיון דבעולה היא לדידיה נמי זונה הויא, ומה לך למסמכיה אצל ר' אלעזר דהא אמרין³¹ התם אי בעולה הויא זונה נמי הויא, ולפי דעתך כל מי שסובר שהיא בעולה סובר ג"כ שהיא זונה. ועוד דמי פומיה דמר כדלא טעם תבשילא מעולם,³¹ כי בודאי נראה מפורש מדברייך דכלל גדול הוא זה לכל הנפסלות לכהן גדול משום בעולה שהן אסורות משום זונה, וא"כ כהן גדול באלמנה מן הנשואין לוקה שתיים, אחת משום אלמנה לא יקח ואחת משום זונה.³² וכי תימא דשנא³² התם שלא נבעלה דרך זנות, וביאת אישות לא משויא לה זונה וכמו שכתבתי בקונדרסי הראשון שנבעלה מכדרכה דרך זנות אסורה משום זנות לכולי עלמא בין לכהן גדול בין לכהן הדיוט שהרי בעולה היא מכדרכה, וכל שנבעלה דרך זנות הויא לדברייך. ומעתה יש לנו לומר דלא שנא ר' אלעזר ולא שנא כולי עלמא אית להו פנוי הבא על הפנויה עשאה זונה, ור' אליעזר ור' עקיבא ור' מתיא בן חרש ור' יהודה וחכמים דנחלקו על זה בפרק הבא על יבמתו³³ וכולהו לית להו דר' אלעזר, והיאך כלל רבא ואמ'³⁴ מה נפשך אי בעולה הויא זונה נמי הויא. ואין אלו אלא דברים בטלים ואין ראוי להעלותם על שפת לשון, כל שכן לכתבם על ספר. וכבר כתבתי לך זה ויותר מזה בקונדרסי הראשון בראיות ברורות, ועוד ממתני' דיוצא דופן,³⁵ ואתה מזיקני לכתוב ולשנות ולכתוב ללא צורך וללא הועיל. וכל אותה סוגיא שבפרק הבא על יבמתו כבר ביארתיה לך בקונדרסי הראשון ביאור רב ביאור אמתי לכל מודה על האמת. ואין לשוני עט ברזל לכתוב על לבבך בהכרח.³⁶

30 על פי דניאל ב, לד.

31 על פי חגיגה ה ע"ב.

32 ויקרא כא, יד.

33 יבמות סא ע"ב.

34 שם נט ע"ב. (לפנינו "אמר ליה אביי". אך כך כתב הרשב"א גם בתשובתו הראשונה, ח"א, סי' אלף רלא, סוף עמ' תקנח: "אקשי רבא". וראה דקדוקי סופרים, שם [תלמוד בבלי עם דקדוקי סופרים השלם: יבמות, בעריכת א' ליס, ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' שמט].)

35 נידה מד ע"ב.

36 הרשב"א הזכיר זאת שוב בהמשך תשובתו, שנדפסה בשו"ת הרשב"א, ח"ג, סי' שעא (ד"ה ומה שהארתי, עמ' רג): "וכבר אמרתי לך שאין לשוני עט ברזל לחרות על לבבך על כרחך, כל שאתה רוצה לחלוק על האמת".

וההיא דרבא דאמ' מה נפשך אי בעולה היא זונה נמי היא, למאי דאוקימנא רב כר' אלעזר היא, כלומר מה נפשך, אי בעולת בהמה בעילה היא ורב כר' אלעזר, על כרחך בעילה אסורה לר' אלעזר זונה משויה לה. ומה אועיל עוד אם הייתי חוזר וכותב לך שנית ושלישית מה שכתבתי לך למבראשונה, ואתה בא אלי בתרמילך ואומר לא כן תירצו מקצת מגדולי הראשונים. מה זו קושיא, אם הניחו מקום להתגדר בו.³⁷

ג. תשובה לר' מאיר אבן סהולה

מעטים הם החכמים ששאלו את הרשב"א וגם זכו לכתוב בעצמם חיבורים בספרות התלמוד. אחד מהם הוא ר' מאיר בן שלמה אבן סהולה מהעיר גואדלחארה,³⁸ שכתב פירוש לתלמוד ירושלמי סדר זרעים, וכנראה גם לתוספתא סדר טהרות, אך שני החיבורים לא הגיעו לידינו.³⁹

ר' מאיר אבן סהולה שלח לרשב"א צרור שאלות, שעוסקות ברובן בהלכות איסורי מאכלות ובפסקיו של הרשב"א בעניינים אלו בספרו תורת הבית. תשובותיו של הרשב"א לשאלות אלו נדפסו בשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' רע-רעו, אך התשובה האחרונה נשמטה שם, והיא נדפסת כאן לראשונה. לאחר מכן שלח ר' מאיר צרור שאלות נוסף לרשב"א; חלקן כהשגה לדברים שכתב לו הרשב"א בחליפת המכתבים הראשונה, וחלקן עוסקות בביאורן של כמה משניות בסדר זרעים. תשובותיו של הרשב"א לצרור השאלות השני נדפסו כולן בשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' רפ-רצא. שתי הקבוצות הנזכרות של תשובות הרשב"א מצויות ברצף אחד בכ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 499, קובץ ב, סי' קט.⁴⁰ כך הוא גם בכ"י קימברידג', ספריית האוניברסיטה Add. 500, סי' תקעד, שאף הוא מכיל ברצף אחד את שתי חליפות המכתבים של הרשב"א עם ר' מאיר.⁴¹

37 על פי חולין ז ע"א. על הביטוי "בא בתרמילך" ראה משנה ראש השנה ב, ט; ערוגת הבשם, מהדורת א"א אורבך, ג, ירושלים תשכ"ג, עמ' 388 הערה 34. המשך תגובתו של הרשב"א: בשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' שעא-שעב.

38 Guadalajara, כ"מ 60 ק"מ צפופית מזרחית למרדך.

39 ראה ש' ליברמן, "משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי", ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, ניו יורק תש"י, חלק עברי, עמ' רצב-רצד (=הנ"ל, מחקרים בתורת ארץ-ישראל, בעריכת ד' רוזנטל, ירושלים תשנ"א, עמ' 301-303); הנ"ל, "תשלום תוספתא: תיקונים והוספות", בתוך תוספתא, מהדורת מ"ש צוקרמאנדל², ירושלים תש"ל, עמ' 64-65. על חיבורים בקבלה המיוחסים לר' מאיר סהולה, בצדק או שלא בצדק, ראה ז' גלילי, "לשאלת מחבר פירוש 'אור הגנוז' לבהיר המיוחס לר' מאיר בר שלמה אבי סהולה", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ד (תשמ"ה), עמ' 96-83.

40 קבוצת התשובות הראשונה בדפים 182-185א, וקבוצת התשובות השנייה בדפים 185א-187ג. על כ"י קימברידג' 499 ראה לעיל הערה 3.

41 קבוצת התשובות הראשונה בדפים 152א-154א, והשנייה בדפים 154א-156א. על כ"י קימברידג' 499 ראה לעיל הערה 3.

השלמות לתשובות הרשב"א

התשובה החסרה בדפוסים נדפסת כאן על פי שלושה קבצים של תשובות הרשב"א שבכתבי יד: (1) כ"י קימברידג' 499, דפים 184-185א, אמצע סי' קט; (2) כ"י קימברידג' 500, דף 154א, אמצע סי' תקעד; (3) כ"י לונדון, הספרייה הבריטית Add. 26983 (מרגליות 570), הלכות אסור והתר, סי' כח, דף 289א-ב.⁴² תיקונים שנעשו על פי שני כתבי היד האחרונים מסומנים בכוכבית.

עוד שאלת הא דאמ' בפרק הקומץ זוטא⁴³ מעשה באחד שזרע כרמו של חברו סמדר וכו' עד קנבוס ולוף אסרה התורה [שאר]* זרעים מדרבנן הוא דאסור [וכו']*, וקשיא לי מדר' יאשיה דאמ' אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד.⁴⁴

תשובה. דבר זה כבר עמדו עליו הראשונים ז"ל והרבה תירוצין נאמרו עליו. והריני כותבן לך בלשון שכתובים אצלי בפרק אותו ואת בנו, דגרסי' התם⁴⁵ הא דקתני כלאים כלאים לאפוקי מדר' יאשיה דאמ' ר' יאשיה אינו חייב עד שיזרע חטה ושעורה וחרצן במפולת יד, וקיימא לן כר' יאשיה.⁴⁶ ואיכא⁴⁷ למידק דהא אמרינן במנחות פרק הקומץ זוטא מעשה באחד שזרע כרמו של חברו סמדר ובא מעשה לפני חכמים ואסרו את הזרעים והתירו את הגפנים, ומפרשי' לה משום דלא אסרה תורה אלא קנבוס ולוף דאין זרע(י)ם כלה (ועושה) [ועושינן] אשכולות ודומין (לזוה)⁴⁸ [לזרע] הכרם וקרינן ביה כרמך כלאים אבל בשאר זרעים לא. ותירץ הרב ר' משה בר נחמן ז"ל⁴⁹ דהתם לענין זרוע ובא שהוא נאסר בתוספת קאמ',

500 ראה ש' עמנואל, "ממזרח שמש ועד מבוא: תשובות הרשב"א לחכמי עכו", תרכ"ץ פג (תשע"ה), עמ' 467; הנ"ל, כתבי היד (לעיל הערה 3), עמ' 5.

42 בכתב היד יש שני מספרים לכל דף, וציוניי הם על פי המספר הגבוה. בכ"י לונדון סידר העורך את תשובות הרשב"א על פי נושאייהן, ועל כן הרצף המקורי של התשובות לא נשמר בו (ראה עליו עמנואל, ממזרח שמש, עמ' 467-468). חלק מהתשובות שבקבוצה הראשונה הובאו שם בסי' כא-כח (דפים 287-289ב; מקביל לשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' רע-רעב, רעד-רעה, וכן התשובה הנדפסת כאן לראשונה), וחלק מהתשובות שבקבוצה השנייה הובאו שם בסי' כט-לא (דפים 289ב-290ב; מקביל לשו"ת הרשב"א, ח"א, סי' רפ, רפג-רפה).

43 מנחות טו ע"א-ע"ב.

44 חולין פב ע"ב ובמקבילות.

45 שם.

46 שם קלו ע"ב.

47 לשון חידושי הרשב"א, חולין פב ע"ב (מהדורת י"ד אילן, ירושלים תשמ"ו, עמ' תנג-תנדר). הרשב"א העתיק את חידושי אלו גם בתשובה אחרת שכתב לחכם הפרובנסלי ר' יצחק בן מרדכי; ראה שו"ת הרשב"א, ח"א, סי' תמח. (על קונטרס התשובות ששלח הרשב"א לחכם זה ראה תשובות הרשב"א, מהדורת ח"ז דימיטרובסקי, ב, ירושלים תשע"ב, עמ' כו, הערה 1. מסתבר שהתשובה הנדפסת כאן מאוחרת לזו שנשלחה לחכם הפרובנסלי; ראה להלן הערה 52.)

48 שיבוש זה, וכן שני השיבושים הקודמים במשפט זה, מצויים בשלושת כתבי היד.

49 חידושי הרמב"ן, שם, ד"ה והא דאמר (מהדורת א' אריאלי, ירושלים תשע"א, עמ' תעז-תעח).

דאינו נאסר מדאורייתא בתוספת אלא קנבוס ולוף לפי שהם גדולים ועושים ערבוכיא, אבל שאר מינים שאינם גדולים ואין עושים ערבוכיא אין אוסרין בזרוע ובא בתוספת מדאורייתא אלא מדרבנן, אבל בזרוע מעיקרא דנאסר בהשרשה, אפי' בחטה וחרצן לקי ואסירי, דהא מערבבי לרבנן, ולר' יאשיה כיון דאיכא כלאים חוץ מן הכרם. ואחרים תירצו⁵⁰ דהתם שאר מינים כגון מיני זרעים שאינם נאכלים קאמ' דומיא דקנבוס ולוף, אבל תבואה דהיני⁵¹ חמשת המינים ודאי דבר תורה הן בין בזרוע מעיקרא בין בזרוע ובא, לפי שהתבואה ג"כ גדלה ועושה ערבוכיא, מה שאין כן בזרועי גנה דבין הגפנים אין עושים ערבוכיא וכלאים כלל. ואין⁵² תירוץ זה מחוור בעיני, שאם כן ההוא דבפרק הקומץ בזרועי גנה (הוה) [הוא]*, וא"כ כיון שלא התיר אלא באלו, לא הוה להו למיתנו שזרע סתם, דסתם זריעה לא זרעוני גנה משמע, וכיון שכן הוה להו למיתני בהדיא שזרע זרעוני גנה בכרמו של חברו סמדר.

והראב"ד ז"ל כתב נראה לי דלענין איסור הפירו' קאמ', ושמא מדכתיב⁵³ פן תקדש המלאה הזרע ותבואת הכרם, והם זרע דומיא לתבואת הכרם שאין עושים אלא לשלש שנים כדאיתא במסכת כלאים בפרק שני,⁵⁴ אבל לענין מלקות כל תרי מיני זרעים נמי עם חרצן חייב הוא במפולת יד משום כלאי הכרם, ומשום כלאי זרעים כל תרי מיני נמי חייב, ודוקא במפולת יד כר' יאשיה דהא כתיב⁵⁵ שדך לא תזרע כלאים בעינין כלאים בשעת זריעה, מ[ן]הו לענין איסור הפירות דכלאי הכרם בקנבוס ולוף וחרצן אע"פ שלא נזרעו במפולת יד אסורים כדדרשי⁵⁶ כתיב כאן המלאה וכת' הזרע ומתרצים זרוע ובא בתוספת זרוע מעיקרא בהשרשה.⁵⁷

ד. תשובה לקהל קוסטנטינה

קהל קוסטנטינה (Constantine) שבאלג'יר שלחו שאלה לרשב"א בעניין נזקי שכנים. הרשב"א ענה להם במפורט על שאלתם אך תשובתו בוששה להגיע אליהם, ועל כן

50 המשך דברי הרמב"ן, שם.

51 בחידושי הרמב"ן ובחידושי הרשב"א: דהיינו.

52 פסקה זו חסרה הן בחידושי הרשב"א והן בתשובתו האחרת של הרשב"א (ראה לעיל הערה 47), שאף בה העתיק את חידושי קאן.

53 דברים כב, ט.

54 משנה כלאים ב, ה.

55 ויקרא יט, יט.

56 חולין קטז ע"א.

57 בחידושי הרשב"א (עמ' תנד-תנה) נוסף: "וכתב עליו הרב רבינו משה בר נחמן זכרנו לברכה ואינו נכון, דזרוע מעיקרו למלקות וזרוע ובא בתוספת לענין איסור הפירות שוין הן בין לרבי יאשיה בין לרבנן, לרבנן במין אחד ולר' יאשיה בשני מינין, לפיכך כל מקום ששינו במשנתנו במשניות עציץ נקוב לענין קדוש משכחת לה לרבי יאשיה בעציץ של שני מינין חטה ושעורה, והוא הנכון, ע"כ".

הם פנו אליו שוב בעניין זה, תוך שהם מוסיפים פרטים נוספים לסיפור המעשה. לאחר שהגיעה לידי של הרשב"א השאלה השנייה, שבה כאמור תוספת פרטים, הוא נאלץ לענות שנית לקהל קוסטנטינה ולדון הן בעיקר השאלה – מחשש שמא תשובתו הראשונה לא הגיעה לידיהם – הן בפרטים החדשים שנוספו רק בשאלה השנייה.⁵⁸ תשובתו השנייה של הרשב"א נדפסה בשו"ת הרשב"א, ח"ו, סי' צב,⁵⁹ ואילו תשובתו הראשונה טרם נדפסה, והיא מובאת כאן. התשובה החדשה מצויה בשלושה כתבי יד של תשובות הרשב"א, שהם שניים: (1) כ"י אוקספורד, בודלי Opp. 331 (נויבאוואר 815), סי' שמג, דפים 178א–179א;⁶⁰ (2) ספר הבתים, חלק שני, בית יא, סי' קכד, כ"י מוסקבה, ספריית המדינה, אוסף גינצבורג 549, דף 22א–ב וכ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים Mic. 10108, דפים 376א–377א.⁶¹ תיקונים שנעשו על פי ספר הבתים מסומנים בכוכבית.

לקהל קוסטנטינה י"א.⁶² שאלת ראובן ושמעון היו שותפים בחצר אחת, והלך ראובן וקנה חצר אחת סמוכה לה ופתח שלה במבוי עם גוי, וסתם הפתח ופתח לו פתח אחר כנגד פתח חצר (שבשניהם) [שביניהם]*, והיה שמעון מסייע עמו, ועשו ראובן ושמעון על שתי החצרות דלת בשותפות עד שהיו כמבוי אחד, וכל שהיה בונה ראובן (ו) לא ערער כלום שמעון ולא מסר מודעא. ולאחר חמש שנים ערער על הפתח לסתום אותו. אמר לו ראובן בניתי ופתחתי כנגד הפתח שבינינו וסייעתני בשעת פתיחתו, ועתה לאחר חמש שנים אתה בא לערער. ובאו לב"ד ואמרו לשמעון אין לך לערער עליו שכבר גלית בדתך שמחלת (ו) לו. ולא שמע שמעון לב"ד, והעמידו בדייני הישמעאלים, ואמרו לו השבע שלא רצית

58 מקרה זה חושף פן בספרות התשובות של ימי הביניים (וגם בתקופות מאוחרות יותר), שלא תמיד מודעים לו כראוי: הקושי הרב בקיום תקשורת ראויה בין השואלים והמשיב, ובפרט כאשר הם מתגוררים בריחוק מקום זה מזה – בארץ אחרת, ואף מעבר לים. מסתבר שהן השואלים והן המשיבים פעלו בחשש מתמיד שמא מכתביהם לא הגיעו ליעדם, ולעתים חשש זה אכן התאמת. שו"ת הרשב"א ח"ו נדפס מתוך כתב יד שמצוי כיום באוסף בניהו, ומספרו ע' 204 (ראה עמנואל, 59 כתבי היד לעיל הערה 3), עמ' 43, ובספרות המובאת שם). תשובה זו מצויה בכתב היד בדפים 59א–60, סי' צח.

60 תשובתו השנייה של הרשב"א (זו שנדפסה בח"ו, סי' צב) מצויה בסימן הסמוך בכ"י אוקספורד, דף 179א, סי' שמד. שתי התשובות פותחות במילים כמעט זהות, והסופר של כ"י בניהו (לעיל בהערה הקודמת) דילג כנראה מחמת הדומות ולא העתיק את התשובה הראשונה. על כ"י אוקספורד ראה עמנואל, ממזרח שמש (לעיל הערה 41), עמ' 468; הנ"ל, כתבי היד (לעיל הערה 3), עמ' 15 ועמ' 28.

61 התשובה חסרה בשני כתבי יד אחרים של ספר הבתים: כ"י אוקספורד, בודלי Opp. Add. fol. 48–49 (נויבאוואר 2365) וכ"י לונדון, הספרייה הבריטית Or. 10753. על ספר הבתים ראה עמנואל, ממזרח שמש, עמ' 468; הנ"ל, כתבי היד, עמ' 32–42.

62 ישמרם אלוהים.

בפתיחתו וסתום אותו. וכשהלך לישבע אמרו לו כל הקהל אם נשבעת על זה תשבע לשקר, והעמידו הדבר ביניהם עד שיכא פסק דין מאתך. ומבקשים אנו ממך שתשלח לנו תשובה בפסק דין בעדים⁶³ שאם עבר ונשבע על זה הדבר מה יהא דינו, אולי ישמע לדברך, לפי שהחזיק בדת הישמעאלים ולא רצה לקבל דברינו. ואם אנו טועים בדבר זה, שלח לנו כמו שיתברר לך.

תשובה. עמדתי על שאלתכם, וצורת הדבר סתומה מאד.⁶⁴ אבל מן המוכן לי מן הענין, שראובן ושמעון היה להם חצר פתוחה למבוי המשותף בין שניהם, ושמעון קנה חצר אחרת שהיה לה פתח במבוי אחר של גוים, ועמד ראובן וסתם אותו פתח שבמבוי הגוי והחזיר פתחו למבוי זה המשותף בינו ובין שמעון. ואם הדבר כן, הדין עם ראובן אפי' לא מחל לו שמעון ואפי' מוחה. וכדי שיתברר לכם הענין אני מרחיב לכם הדבר.

דעו שאפי' במבוי סתום אין בו משום רבוי הדרך ואין אחד מבני מבוי יכול לעכב ביד אחד מחביריו בני אותו מבוי מלפתוח בו פתח אחד, אבל יכולין לעכב ביד אחד מבני מבוי אחר שלא להחזיר פתחו במבואם וכדנניא בפ' לא יחפור⁶⁵ כופין בני אדם זה את זה שלא להושיב ביניהם לא חייט ולא ספר ולא בורסיקי ולא אחד מכל בעלי אומניות ולשכנו אינו כופהו, ופרש"י ז"ל שלא להושיב ביניהם חייט או סופר או בורסי אחר כשיש חייט או סופר או בורסי אחר במבוי משום שלא ירד עם האחרים לחייהם, אבל משום ריבוי הדרך ליכא, דאין ריבוי הדרך במבוי אלא בחצר. ועוד יש ראיות רבות על זה. אבל לבני מבוי אחר שבא לפתוח פתחו למבואם יכולים למחות בידו וכדגרסי' בפ' ראשון של בבא בתרא⁶⁶ בעא מיניה רב הונא מרב אמי אחד מבני מבוי שבקש להחזיר פתחו למבוי אחר בני מבוי מעכבין עליו או אין מעכבין עליו [א"ל מעכבין]*. ומ"מ לפעמים שאף לבני מבואם מעכבים שלא יפתח פתח אחר במבוי, ולא מחמת ריבוי הדרך אלא מפני שמפסיד מהם קרקע ממש. כיצד, מבוי סתום שיש בו שכנים הרבה ופתחו של זה למעלה מפתחו של זה, הפנימיים מעכבין ביד החיצון שלא לפתוח ממעלה⁶⁷ מפתחו לפי שהפנימי משתמש עם החיצון ואין החיצון משתמש עם הפנימי

63 כך גם בספר הבתים. אפשר שהכוונה היא, שיחתמו שני עדים שהתשובה אכן יצאה מתחת ידו של הרשב"א. בשאלה השנייה ששלחו קהל קוסטנטינה בעניין זה הם ביקשו "ותשלח לנו פסק דין חתום בזה".

64 בספר הבתים: מעט.

65 בבא בתרא כא ע"ב "כופין בני מבואות זה את זה". וראה חידושי הרשב"א, שם, ד"ה כופין (מהדורת מ"ל קצנלנבוגן, ירושלים תשנ"ז, עמ' שסג).

66 שם יא ע"ב. וראה חידושי הרשב"א, שם, ד"ה ה"ג (עמ' קצ-קצו).

67 אולי יש לתקן: מלמעלה. (בספר הבתים דילג הסופר מחמת הדומות, מהמילה החיצון שלעיל למילה החיצון שלהלן).

וכקרקע גמור של פנימי הוא. ואם רצה לסתום סותם למעלה לפתחו של חיצון ולוקח הקרקע לעצמו וכדתניא⁶⁸ חמש חצרות הפתוחות למבוי כלם משתמשות עם החיצונה והחיצונה משתמשת לעצמה והשאר משתמשות עם השניה והשנייה משתמשת לעצמה ומשתמשת עם החיצונה ונמצא הפנימית משתמשת עם כלן ומשתמשת לעצמה. ואם בא פנימי לסתום כנגד פתחו הרשות בידו. ואע"פ דאמר רב הונא⁶⁹ אחד מבני מבוי שבא לסתום כנגד פתחו בני מבוי מעכבי' עליו, לית הלכתא כוותיה, דאיהו אמרה כר' שמעון בן אלעזר, ור' פליג עליה דר' שמעון בן אלעזר, והלכה כר' מחברו,⁷⁰ ורב הונא דאמר בני מבוי מעכבין עליו לא שמיע ליה הא דר'. הנה הרחבתי לכם בזה כדי להתלמד במקומה ולנדות שלפנינו.

ועוד בר מן דין, בדין זה אני אומר שב"ד שדנו כדין דנו, דכל שבא שמעון וסייע, מתנה הוא דיהיב לראובן ואינו יכול לחזור בו, דגרסי' בפ' חזקת הבתים⁷¹ רב ענן שקל בדקא בארעיה אהדר גודא בארעא דחבריה אתא לקמי' דרב נחמן אמר ליה אהדר ליה א"ל והא אחיל גבאי דאתא וסייע בגודא בהדאי, א"ל מחילה בטעות הואי, את גופך אי הות ידעת (הות) [מי]* עברת, כי היכי דאת לא הוה ידעת איהו לא הוה ידע. אלמא אי לאו בטעות מתנה הוה כיון דידע וסייע בהדיה. ואע"ג דבירוש' משמע איפכא בשלהי פ' חזקת הבתים גרסי⁷² הפותח חלון בחצר אומרין לו פותחת בשמאל ומנעול בימין, הגע עצמך דהוה חזי מצי אמר ליה בעינא דתלעי, הגע עצמך שהיה מושיט לו צרורות מצי אמר ליה מגחך הוינא ביה, אפי' הכי אנן כגמרינן אית לן.

ושמעון שלא קבל מב"ד, עברין הוא ובר נדוי הוא עד שיקבל עליו את הדין. ואם נשבע, שלא כדין נשבע, שמעשו מוכיחין עליו שמחל ונתן כיון שסייעו. ועוד [כיוון]* שעמד כל כך ולא ערער ולא עשאה מחאה.

68 בבא בתרא שם.

69 שם. וראה חידושי הרשב"א, שם, ד"ה אחד מבני מבוי (עמ' קצו-קצז).

70 עירובין מו ע"ב.

71 בבא בתרא מא ע"א.

72 ירושלמי בבא בתרא ג, י (דף יד ע"ב; מהדורת האקדמיה, עמ' 1246), בשינויים מסוימים. וראה גם ירושלמי נזיקין, מהדורת א"ש רוזנטל, ש' ליכרמן וד' רוזנטל, ירושלים תשס"ח, עמ' 89, ושם בפירוש, עמ' 194-195.

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

חלק ראשון
חקרי תלמוד, הלכה ומנהג
תולדות עם ישראל

עורכים

משה בר-אשר, יהודה ליבס,
משה עסיס ויוסף קפלן

כרמל • ירושלים

המרכז לחקר התפוצות
ע"ש גולדשטיין-גורן
GOLDSTEIN-GOREN
DIASPORA RESEARCH
CENTER

ירושלים תשע"ט

Meir Benayahu Memorial Volume

VOLUME I

Studies in Talmud, Halakhah, Custom,
and Jewish History

EDITORS

*Moshe Bar-Asher, Yehuda Liebes,
Moshe Assis, and Yosef Kaplan*

CARMEL • JERUSALEM

המרכז לחקר התפוצות
ע"ש גולדשטיין-גורן
GOLDSTEIN-GOREN
DIASPORA RESEARCH
CENTER

JERUSALEM 2019